

УДК 334.754(470+571)

DOI 10.12958/2227-2844-2019-5(328)-95-106

О. А. Забудкова – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

E-mail: olga3405@ukr.net

ORSID <https://orcid.org/0000-0002-0289-5317>

ПРОМИСЛОВІ МОНОПОЛІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЇ

В умовах ринкової економіки логічним є прагнення учасників ринку збільшити свій вплив на нього, задля чого використовуються різні способи та методи. Важливим засобом посилення позицій підприємців є їх об'єднання з метою обмеження конкуренції – монополії різних форм (картелі, синдикати, трести тощо). Так, на факти існування картельних домовленостей у сфері закупівель як найбільш шкідливу з усіх типів антиконкурентної поведінки звертає увагу Антимонопольний комітет України у своєму звіті за 2018 р. (с. 307). Перші ж подібні угоди виникають ще наприкінці XIX ст., у тому числі й на українських територіях, які входили тоді до складу Російської імперії. Як в незалежній Україні, вони діяли в умовах капіталістичної трансформації економіки, що зумовлює актуальність досліджень з цієї проблематики.

Наприкінці XIX ст. монополії були явищем абсолютно новим, а тому потребували і практичного, і теоретичного вивчення. Воно відбувалося на різних рівнях: від обговорення на кафедрах провідних наукових установ до численних публікацій на шпальтах газет. В Російській імперії цей процес, як і впровадження монополій загалом, розпочався пізніше, ніж на Заході, тому вивчення монополістичних тенденцій тут пов'язано з низкою проблем. Однією з них є проблема термінології, тобто визначення самого поняття монополії та її різних форм, які на той час практично не розділялися. У науці та пресі використовувався загальний термін – „синдикат”. Подібна практика часто, на жаль, зберігається й у радянській та сучасній літературі.

Загалом вивченню промисловості Російської імперії присвячена значна кількість наукових розвідок, де серед іншого розглянуто окремі аспекти проблеми приналежності окремих союзів до тієї чи іншої форми монополій. Значну увагу цій проблемі приділили радянські історики В. Мотильов (1955), В. Бовикін (1967), В. Лаверичев (1970). У загальних рисах проблему розглянуто в нашій дисертації (Забудкова, 2018), втім оскільки дотепер широко розповсюдженими залишаються неточні визначення форм окремих монополій Російської імперії, вважаємо за доцільне продовжити дослідження та окремо опублікувати його результати.

Метою статті є уточнення приналежності до різних форм монополії монополістичних об'єднань промисловців Російської імперії.

Найпростіші угоди монополістичного характеру відомі в Російській імперії з середини XIX ст. Як відомо, монополістичні тенденції виникають спочатку в сфері кредитування, потім поширюються на торгівлю й на наступному етапі – на промисловість (Войтов, 2010, с. 253). Тож першими відомими нам угодами стають прості торговельні угоди, які мали на меті посилення контролю ринку та підвищення цін. Ці угоди завжди були короткостроковими та мали на меті досягнення раніше визначеної мети. Зокрема такі об'єднання були характерними для ярмаркової торгівлі: „Дух монополії до такого ступеню розповсюджений на Нижегородському ярмарку, що новій людині... складно та майже неможливо торгувати там, якщо він не захоче чи не зуміє увійти в стачку з іншими” (Цит. за: Лаверычев, 1974, с. 46).

У радянській історіографії традиційно виводили початок монополізації з 1870-х рр. Одним з перших вважався Російський союз страхових товариств (1875 р.), а також об'єднання торговців. До цього ж часу радянський історик Я. Лівшин відносить появу конвенцій – об'єднань „підприємців або купців, що не відрізнялися за своїм характером від широко розповсюджених у всіх країнах картелів” (Лівшин, 1961, с. 14). Перші ж синдикати, на його думку, з'явилися на початку 1880-х рр. Тож відбувалося змішування понять торговельних і промислових монополій, що дозволяло підкреслити одночасність їх виникнення з провідними країнами Заходу. З іншого боку відомі об'єднання в промисловості часто не розрізняли як картелі, синдикати чи трести, а автоматично продовжували використовувати назви, відомі ще з імперських часів.

Сучасна наука розрізняє декілька форм монополій – картель (об'єднання підприємств, учасники якого укладають угоду про розподіл ринків збуту й цін та зберігають власність на засоби виробництва й продукцію), синдикат (угода підприємств, учасники якої реалізують вироблену продукцію через спільну збутову контору, втрачаючи комерційну самостійність), трест (об'єднання підприємств, що втрачають їхню комерційну й виробничу самостійність, підкоряючись єдиному контролю) та концерн (об'єднання підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі для здійснення спільної діяльності). Натомість наприкінці XIX – на початку XX ст. у Російській імперії усталеної термінології ще не склалося, і, як вже зазначалося, монополістичні об'єднання частіш за все позначалися загальним терміном „синдикат”.

Термін „синдикат” (від фр. Syndicat – профспілка, союз) має декілька значень. Загалом під синдикатом розуміють різного роду союзи, що створюють між їх учасниками спільність матеріальних інтересів і не належать до числа звичайних цивільних і промислових товариств.

Найбільшого поширення союзи, іменовані синдикатами, отримали у Франції, де існували, зокрема, як синдикати підприємців, так і синдикати робітників (Петухов, 2003).

Тож у Російській імперії чіткого визначення синдикату не склалося. На початку ХХ ст. терміни „синдикат”, „картель”, „трест” використовувалися як синоніми, одне й те ж саме об’єднання в одній статті автор міг назвати й синдикатом, й трестом. Наприклад, російський економіст І. Янжул (1895) зазначав, що „картель”, „трест” та „синдикат” є словами на позначення підприємницьких союзів, відмінність яких лише в походженні (німецьке, американське та французьке відповідно). А оскільки російська мова не виробила власного слова для цього поняття, то загальноживаним стало французьке „синдикат” (с. 34–35).

У 1916 р. промисловець і банкір С. Хрульов, звертаючи увагу на відсутність вірного толкування різниці понять „трест” і „синдикат” дає власне їх пояснення. Трест він описує як єдину велику організацію, утворену шляхом скуповування всіх акцій і облігацій промислових підприємств галузі та випуску власних, яка є єдиним розпорядником у певній галузі виробництва. Трести є постійними організаціями, які мають політичний вплив. Синдикати ж – союз промислових підприємств певної галузі, які залишаються самостійними одиницями, політичного впливу не мають, оскільки їх мета суто практична – розподіл замовлень між заводами та по районах (с. 35–36). Цікаво, що С. Хрульов наголошує на користі синдикатів на протигагу трестам.

Невизначеність термінології призвела до виникнення та утвердження в літературі поняття „підприємницький союз”, яке також використовувалося достатньо довільно: і для позначення підприємницьких спілок, які обмежують конкуренцію, і для визначення будь-яких об’єднань підприємців. Використання цього словосполучення як синоніму монополії часто було цілком свідомим, враховуючи переважно негативне ставлення до них в суспільстві. „Монополія – слово неприємне, і ті, хто вважає конкуренцію руйнівною та згубною, вважають за краще називати трести промисловими союзами, або, уживаючи слово „монополія”, вони поспішають зробити застереження, що це не означає повної відсутності будь-якої конкуренції”, – зауважували в пресі (Буллок, 1901, с. 122).

Разом з тим відсутність чіткої термінології зумовлювалася й переплетеністю функцій підприємницьких організацій Російської імперії: монополістичних, представницьких, антиробітничих. Окремі риси картелів дійсно мали деякі галузеві представницькі організації (Всеросійське товариство цукрозаводчиків (1897), З’їзди млинарів (1888), Російське товариство винокурних заводчиків (1906), З’їзди російських фабрикантів землеробських машин і знарядь (1906) та інші) (Шандра, 2016, с. 237, 260–267). Разом з тим переплетення монополістичних і представницьких функцій не повинні призводити до їх змішання. Звісно,

що не кожна з представницьких організацій мала монополістичні риси, та й вони ніколи не були основною метою і змістом діяльності таких організацій. Представницькі союзи за їхньою суттю не переслідували комерційної мети, на відміну від будь-якої монополії.

Великою мірою проблема термінології була пов'язана з тим, що законодавство імперії того часу не давало визначення синдикатів, як і картелів з трестами. Формально монополії були заборонені дією застарілого закону 1845 р., де йшлося про загальне поняття „стачка”. Перші монополії, які утворювалися за сприяння уряду, не приховували своєї суті, використовуючи слово „синдикат” у назві. Пізніше ж зміст угод приховували за іншими назвами: акціонерне товариство, союз, об'єднання тощо. Тільки в 1914 р. було розроблено законопроект щодо діяльності монополістичних організацій, згідно з яким під синдикатом розумілася тимчасова угода, тривалий союз або повне злиття кількох торгово-промислових підприємств з метою регулювання масового виробництва, збуту та цін однорідних або тих, що мають зв'язок продуктів (Соболев, 1916, с. 32). Тож офіційно пропонувалося визначення, яким можна охарактеризувати будь-яку форму монополій. Втім законопроект так і не набрав сили.

За відсутності можливості вивчити договірні умови створення більшості монополістичних об'єднань Російської імперії для того, аби з'ясувати відмінності між картельними угодами, договорами синдикату або тресту, часто доводиться виходити з окремих їхніх ознак – тривалості (угода синдикату та тресту мала більш-менш постійний характер), ступеня самостійності власників підприємств. Якщо їхня самостійність була обмеженою, але не знищеною повністю, можна говорити про синдикати. Якщо ж власники підприємств перетворювалися на акціонерів, відбувалося комерційне, фінансове й виробниче злиття підприємств, говоримо про трест. З іншого боку, картелі та трести були зазвичай об'єднаннями товаровиробників, які прагнули регулювати обсяги виробництва та збуту з метою запобігання надвиробництва. Синдикати ж об'єднували підприємців як продавців тієї чи тієї продукції, які задля отримання високого та стійкого рівня прибутку вдавалися переважно до договірного регулювання цін (Петухов, 2003).

Тож під час вивчення монополістичних об'єднань у Російській імперії для виокремлення синдикатів варто користуватися такими ознаками як наявність спеціальної торговельної організації, яка виконує функції посередника між підприємствами та покупцями; збереження за контрагентами фінансово-господарської та юридичної самостійності; відносна тривалість угоди; відсутність безпосереднього впливу на виробництво. Саме за цими критеріями можна виділити синдикати з-поміж інших форм монополій у промисловості, які починають складатися тут з 1880-х рр.

Традиційно першим синдикатом вважається створене 28 квітня 1887 р. об'єднання цукрозаводчиків, куди ввійшли 78% цукрових заводів (Каменецькая, 1965, с. 115). Втім ще радянський історик М. Гефтер (1951) зазначав, що оскільки воно не мало спеціальної контори для продажу, то за своєю формою було картелем, а не синдикатом. Власне, і потреби в спільному збуті, вочевидь, не виникало – картель стабілізував ціни на цукор, піднявши їх більше, ніж на 20%, що дозволило не лише перекрити витрати на виробництво, але й забезпечити необхідні прибутки підприємців (ЦДІАК, ф. 442, оп. 541, спр. 143, арк. 6). Забезпечувалося це тим, що угода мала експортну складову – обов'язкове вивезення надлишків цукру за кордон. Разом з тим це зумовлювало нестійкість об'єднання, контрагенти якого були змушені зазнавати збитків під час вивезення цукру, оскільки вдавалися до політики демпінгу. До середини 1890-х рр. високі ціни на цукор загострили конкуренцію серед цукропромисловців, що призвело до розпаду союзу в 1895 р. У тому ж році його необхідність в подальшому була ліквідована введенням урядового цукрового нормування, а інтереси цукропромисловців з травня 1897 р. відстоювало новозасноване Всеросійське товариство цукрозаводчиків, яке поєднувало функції представницького та монополії, контролюючи 80% загального виробництва цукру імперії (239 заводів) (Шандра, 2016, с. 122).

На початку ХХ ст. монополізацію цукрової галузі було продовжено створенням т. зв. „синдикату рафінерів” у 1903 р. Втім оскільки союз передбачав регулювання розмірів виробництва та цін, він також був типовим картелем (Ланге, 1914, с. 390). Протягом наступних 10 років він неодноразово розпадався та поновлювався. Спробу створити синдикат було здійснено тільки в березні 1914 р. (Н.С., 1914). Нова угода нормувала випуск рафінаду на ринок, а не його виробництво, як це практикувалося раніше. Центральним органом тут було Бюро рафінерів, завдання якого полягало у визначенні розміру виробництва та регулюванні біржових цін шляхом випуску за потреби рафінаду з запасу (Ланге, 1914, с. 314). За своєю структурою новий союз максимально наблизився до синдикату, однак продаж рафінаду так і не було централізовано – Бюро рафінерів не брало на себе жодних комерційних операцій. Тож у цукровій промисловості Російської імперії монополістичні угоди не пішли далі нестійких картельних союзів.

Довго залишалася дискусійною форма Ради представників паровозобудівних заводів („Продпаровоз”), яка почала діяти з березня 1903 р. та об'єднала всі паровозобудівні заводи імперії (ДАХО, ф. 930, оп. 1, спр. 40, арк. 5). Радянський історик А. П. Корелін дійшов висновку, що ані „Продвагон”, ані створений пізніше „Продпаровоз” з самого початку „не були за формою та характером діяльності синдикатами класичного типу” (Корелин, 1972, с. 160). Дійсно, „Продпаровоз” мав Раду та бюро для розподілу замовлень, втім торгівлю ним централізовано

не було. Отже, максимально наблизившись до синдикату, угода мала переважно ознаки картелю. У 1906 р. у зв'язку з закінченням строку дії угоди йшли переговори щодо оформлення синдикату, втім відповідне рішення прийнято не було й угоду продовжили ще на рік на існуючих умовах (ДАХО, ф. 930, оп. 1, спр. 40, арк. 280–283). У 1907–1908 рр. „Продпаровоз” знову здійснив спробу синдикування, однак не отримав дозволу уряду (Там само, арк. 389–391). Втім картель і на мав гострої необхідності в цьому, оскільки в умовах державної власності на залізниці майже єдиним його покупцем на внутрішньому ринку була держава, тому надалі картель продовжував угоди на існуючих умовах.

Щодо вже згаданого „Продвагону” („Товариство для торгівлі виробами російських вагонобудівних заводів”), то його утворення було підготовлено низкою картельних угод, що діяли тут на початку ХХ ст. Це, зокрема, картель заводів, що виготовляли трамвайні вагони, угода про постачання дизель-моторів, картель мостобудівних заводів, а також заводів, що виготовляли залізничні стрілки. Власне синдикат виник у 1904 р. і розпочав діяльність у 1906 р. у складі 14 підприємств (Бовыкин, 1984, с. 218–221). Така затримка, найвірогідніше, свідчила про відсутність гострої необхідності в реорганізації картельних угод у синдикатську, оскільки з 1902 р. діяв урядовий комітет з розподілу залізничних замовлень, який концентрував збут рейок, паровозів, вагонів тощо в руках держави.

Цікавою було форма об'єднань у нафтовій галузі. Наприкінці ХІХ ст. її контролювали три найбільші фірми: Товариство нафтового виробництва братів Нобель („БраНобель”), Каспійсько-Чорноморське нафтопромислове товариство, очолюване французьким банкірським домом „Брати Ротшильд”, та підприємство О. Манташева. Починаючи з другої половини 1880-х рр. навколо них об'єднуються дрібніші нафтопромисловці, перетворюючи кожну з фірм фактично на окремі монополії типу трестів.

З початку 1893 р. „БраНобель” об'єднав сім великих нафтопромислових фірм, які передали йому продаж гасу в Російській імперії та за кордоном (О нефтяном..., 1893, с. 1455). Майже одразу він уклав угоду з союзом під головуванням Ротшильдів про передачу останньому права на монопольний продаж гасу за кордоном, залишаючи за собою внутрішній ринок (Слух..., 1893, с. 1470). У такий спосіб виник „Союз бакинських гасозаводчиків”, який здійснював усю закордонну торгівлю гасом до 1897 р., коли він розпався. На цей момент „БраНобель” був зосереджений переважно на внутрішній торгівлі, а Ротшильди – на експорті нафти за кордон, однак утворення останніми в 1898 р. торгово-транспортного товариства „Мазут”, а також подальша криза призвели до загострення конкуренції на нафтовому ринку. Відповіддю стало укладання в 1903 р. між „БраНобелем” та „Мазутом” чергової угоди „Нобель-Мазут” (Бовыкин, 1984, с. 205). І в першому, і в

другому випадках про централізацію збуту тут не йшлося, отже союз являв собою картель, до складу якого входили монополістичні трестівські об'єднання, очолювані найбільшими компаніями галузі.

Згідно з умовами договорів картелями були також відомі „синдикати” для постачання обозів із приладдям для інженерного та інтендантського відомств (1906–1910), артилерійський (1902–1910), союз суднобудівних заводів, що виготовляють баштові установки для флоту (1910) (Записка, 1911, с. 320–342).

Таким чином, проблема визначення окремих форм монополій, що діяли в Російській імперії залишається недостатньо вивченою. Це пов'язано, в першу чергу, з наслідуванням тим термінам, які використовували наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. сучасники. Оскільки вони не завжди співпадають з сучасним значенням, це призводить до певної плутанини, що ускладнює розуміння суті тієї чи іншої угоди, ступеню її розвитку та характеру впливу на ринок. Так, картелями насправді були об'єднання, що мають традиційну назву „синдикат” – цукровий (1887–1995), „Продпаровоз” (1900–1918), „Союз бакинських гасозаводчиків” (1893–1897) та ін. Тож тема потребує подальшого вивчення з метою точного визначення форми кожного з відомих монополістичних союзів Російської імперії.

Список використаної літератури

1. Звіт антимонопольного комітету України за 2018 р. К., 2019. 340 с.
2. Мотылев В. Е. Об особенностях промышленного развития России в конце XIX – начале XX века. *Вопр. истории*. 1955. № 7. С. 11–28.
3. Бовыкин В. И. Зарождение финансового капитала в России. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. 295 с.
4. Лаверычев В. Я. Некоторые особенности развития монополий в России. *История СССР*. 1970. № 2. С. 80–97.
5. Забудкова О. А. Створення та розвиток синдикатів у промисловості Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Старобільськ, 2018. 252 с.
6. Войтов А. Г. Экономика. Общий курс (фундаментальная теория экономики). М. : Издат.-торговая корпорация „Дашков и Ко”, 2010. 594 с.
7. Лаверычев В. Я. К вопросу о возникновении монопольных объединений в царской России. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8: История*. 1974. № 5. С. 45–54.
8. Лившин Я. И. Монополии в экономике России. М. : Наука, 1961. 448 с.
9. Петухов В. Н. История возникновения объединений предпринимателей в России : Правовые аспекты. *Бизнес. Менеджмент. Право*. 2003. № 3. URL : http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?lang=ru&stat=209.
10. Янжул И. И. Промысловые синдикаты или предпринимательские союзы для регулирования производства преимущественно в Соединенных Штатах Америки. Спб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1895. 459 с.
11. Хрулев С. С. Финансы в России и ее

промышленность. Пг. : Тип. Акц. О-ва „Фридрих Кан”, 1916. 146 с.

12. Буллок Ч. Тресты в литературе (критический обзор). *Рус. экон. обозрение*. 1901. № 5. С. 101–126.

13. Шандра І. О. Представницькі організації буржуазії українських губерній (1861–1919 рр.) : дис ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Вінниця, 2016. 490 с.

14. Соболев М. Н. Очерки экономической политики, промышленности и торговли. Харьков : Утро, 1916. 278 с.

15. Каменецкая И. М. Возникновение монополий в свеклосахарной промышленности. *История СССР*. 1965. № 6. С. 110–121.

16. Гефтер М. Из истории монополистического капитализма в России : (Сахарный синдикат). *Ист. зап.* М., 1951. Т. 38. С. 104–153.

17. О свеклосахарной промышленности в Волынской и Киевской губерниях. Из отчета губернатора за 1887 год. *ЦДІАК* (Центр. держ. істор. архів, м. Київ). Ф. 442. Оп. 541. Спр. 143. Арк. 6.

18. Ланге П. В. Еще о деятельности Бюро рафинеров. *Вестн. сахарной промышленности*. 1914. № 42. С. 390–396.

19. Н.С. Сахарная нормировка и рафинеры. *Южный край*. 1914. № 11890. 12 февраля. С. 5–6.

20. Ланге П. В. Несколько слов о деятельности Бюро рафинеров. *Вестн. сахарной промышленности*. 1914. № 39. С. 310–315.

21. Протокол № 127 заседания правления Русского паровозостроительного и механического общества от 8 мая 1903 г. *ДАХО* (Держ. архів Харківської обл.). Ф. 930. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 3–5.

22. Корелин А. П. Монополии в паровозо- и вагоностроительной промышленности России. *Вопросы истории капиталистической России. Проблема многоукладности* : сб. ст. Свердловск, 1972. С. 158–177.

23. Протокол № 188 заседания правления Русского паровозостроительного и механического общества от 6 нояб. 1906 г. *ДАХО*. Ф. 930. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 280–283.

24. Протокол № 216 заседания правления Русского паровозостроительного и механического общества от 24 янв. 1908 г. *ДАХО*. Ф. 930. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 389–391.

25. Бovyкин В. И. Формирование финансового капитала в России. М. : Наука, 1984. 287 с.

26. О нефтяном синдикате. *Горно-заводской листок*. 1893. № 3. С. 1455.

27. Слух о состоявшемся соглашении. *Горно-заводской листок*. 1893. № 4. С. 1470.

28. Записка о синдикатах, составленная по материалам ревизии сенатора Д. Б. Нейтгарта (1911 г.). *Материалы по истории СССР*. М. : Изд-во АН СССР, 1959. Т. VI : Документы по истории монополистического капитализма в России. С. 280–349.

References

1. Zvit antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2018 r. (2019) [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2018]. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].

2. Motylev, V. E. (1955) Ob osobennostyakh promyshlennogo razvitiya Rossii v kontse XIX – nachale XX veka [About the peculiarities of industrial development of Russia in the late XIX – early XX century]. *Voprosy*

istorii, 7, 11–28 [in Russian]. **3. Bovykin, V. I.** (1967) *Zarozhdeniye finansovogo kapitala v Rossii* [The origin of financial capital in Russia]. Moscow : Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian]. **4. Laverychev, V. Ya.** (1970) *Nekotoryye osobennosti razvitiya monopolii v Rossii* [Some features of the development of monopolies in Russia]. *Istoriâ SSSR*, 2, 80–97 [in Russian]. **5. Zabudkova, O. A.** (2018) *Stvorennia ta rozvytok syndykativ u promyslovosti Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [Establishment and development of syndicates in the industry of the Russian Empire at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century] (Candidate's thesis). Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk [in Ukrainian]. **6. Voytov, A. G.** (2010) *Ekonomika. Obshchiiy kurs (fundamentalnaya teoriya ekonomiki)* [Economics. General course (fundamental theory of economics)]. Moscow: Publishing-Trade Corporation Dashkov & Co [in Russian]. **7. Laverychev, V. Ya.** (1974) *K voprosu o vznikhoveniî monopolnykh obyedineniy v tsarskoy Rossii* [On the question of the emergence of monopoly associations in tsarist Russia]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriâ 8, Istoriâ*, 5, 45–54 [in Russian]. **8. Livshin, Ya. I.** (1961) *Monopolii v ekonomike Rossii* [Monopoly in the economy of Russia]. Moscow : Nauka [in Russian]. **9. Petukhov, V. N.** (2003) *Istoriya vznikhoveniya obyedineniy predprinimateley v Rossii : Pravovyye aspekty* [The history of the emergence of associations of entrepreneurs in Russia: Legal Aspects]. *Biznes, menedžment, pravo*, 3. Retrieved from http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?lang=ru&stat=209 [in Russian]. **10. Yanzhul, I. I.** (1895) *Promyslovyye sindikaty ili predprinimatelskiye soyuzy dlya regulirovaniya proizvodstva preimushchestvenno v Soyedinennykh Shtatakh Ameriki* [Industrial syndicates or business unions for the regulation of production, mainly in the United States of America]. Saint Petersburg: Type. M. M. Stasyulevich [in Russian]. **11. Khrulev, S. S.** (1916) *Finansy v Rossii i eya promyshlennost* [Finances in Russia and its industry]. Petrograd: Tip. Akts. O-va „Fridrikh Kan” [in Russian]. **12. Bullok, Ch.** (1901) *Tresty v literature (kriticheskiy obzor)* [Trust in the literature (critical review)]. *Russkoye ekonomicheskoye obozreniye*, 5, 101–126 [in Russian]. **13. Shandra, I. O.** (2016) *Predstavnytski orhanizatsii burzhuazii ukrainskykh hubernii (1861–1919 rr.)* [Representative organizations of the bourgeoisie of Ukrainian provinces (1861–1919 gg.)]. (Doctor's thesis). Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia [in Ukrainian]. **14. Sobolev, M. N.** (1916) *Ocherki ekonomicheskoy politiki. promyshlennosti i tovgovli* [Essays on economic policy, industry and trade]. Kharkov: Utro [in Russian]. **15. Kamenetskaya, I. M.** (1965) *Vznikhoveniye monopolii v sveklosakharnoy promyshlennosti* [The emergence of monopolies in the sugar beet industry]. *Istoriâ SSSR*, 6, 110–121 [in Russian]. **16. Gefter, M.** (1951) *Iz istorii monopolisticheskogo kapitalizma v Rossii : (Sakharnyy sindikat)* [From the history of monopoly capitalism in

Russia: (Sugar syndicate)]. *Istoričeskie zapiski*, 38, 104–153 [in Russian].

17. O sveklosakharnoy promyshlennosti v Volynskoy i Kiyevskoy guberniyakh (1887) [About the beet sugar industry in Volyn and Kiev gubernias] (Fund 442, Inventory 541, File 143, Fol. 6), Central State Historical Archive, Kyiv [in Russian].

18. Lange, P. V. (1914) Eshche o deyatelnosti Byuro rafinerov [More about the activities of the Bureau of refiners]. *Vestnik sakharной promyshlennosti*, 42, 390–396 [in Russian].

19. N. S. (1914, February 12) Sakharная normirovka i rafineriy [Sugar normalization and refiners]. *Yuzhnyy kray*, 11890, 5–6 [in Russian].

20. Lange, P. V. (1914) Neskolko slov o deyatelnosti Byuro rafinerov. Vestn. sakharной promyshlennosti [A few words about the activities of the Bureau of refiners]. *Vestnik sakharной promyshlennosti*, 39, 310–315 [in Russian].

21. Protokol № 127 zasedaniya pravleniya Russkogo parovozostroitel'nogo i mekhanicheskogo obshchestva (1903, May 8) [Protocol # 127 of the meeting of the Board of the Russian Locomotive-Building and Mechanical Society]. (Fund 930, Inventory 1, File 40, Fol. 3–5), State Archive of Kharkiv region [in Russian].

22. Korelin, A. P. (1972) Monopolii v parovoz- i vagonostroitel'noy promyshlennosti Rossii [Monopolies in the locomotive and car-building industry in Russia], *Voprosy istorii kapitalisticheskoy Rossii. Problema mnogoukladnosti* [Questions of the history of capitalist Russia. The problem of multi-structure] (pp. 158–177). Sverdlovsk : Ural State University [in Russian].

23. Protokol № 188 zasedaniya pravleniya Russkogo parovozostroitel'nogo i mekhanicheskogo obshchestva (1906, November 6) [Protocol # 188 of the meeting of the Board of the Russian Locomotive-Building and Mechanical Society]. (Fund 930, Inventory 1, File 40, Fol. 280–283), State Archive of Kharkiv region [in Russian].

24. Protokol № 216 zasedaniya pravleniya Russkogo parovozostroitel'nogo i mekhanicheskogo obshchestva (1908, January 24) [Protocol # 188 of the meeting of the Board of the Russian Locomotive-Building and Mechanical Society]. (Fund 930, Inventory 1, File 40, Fol. 389–391), State Archive of Kharkiv region [in Russian].

25. Bovykin, V. I. (1984) *Formirovaniye finansovogo kapitala v Rossii* [Formation of financial capital in Russia]. Moskow: Nauka [in Russian].

26. O neftyanom sindikate (1893) [About oil syndicate]. *Gorno-zavodskiy listok*, 3, 1455 [in Russian].

27. Slukh o sostoyavshemsya soglashenii (1893) [Hearing about the agreement]. *Gorno-zavodskiy listok*, 4, 1470 [in Russian].

28. Zapiska o sindikatakh. sostavlenaya po materialam revizii senatora D. B. Neytgarta (1911) [A note on the syndicates, based on the revision of Senator D. B. Neighttart], *Materialy po istorii SSSR* [Materials on the history of the USSR] (Vol. VI, pp. 280–349). Moskow: AN SSSR [in Russian].

Забудкова О. А. Промислові монополії Російської імперії: проблема термінології

В статті аналізується проблема термінології під час вивчення процесів монополізації промисловості Російської імперії. З'ясовано, що

наприкінці XIX – на початку XX ст. у науковій літературі та пресі не склалося єдиної системи понять на визначення різних форм монополістичних об'єднань, дефініції „картель”, „трест”, „синдикат” використовувалися довільно. Найпопулярнішою була остання – синдикатами називали більшість союзів, незважаючи на те, що ними є виключно монополістичні угоди про спільний продаж продукції через спеціальну контору або аналогічний орган. Вказано, що така плутанина у поняттях часто зберігалася й у більш пізніх розвідках. Часто у радянській історіографії до них відносили найпростіші монополістичні угоди, які виникали з середини XIX ст. у сфері кредитування та торгівлі, що дозволяло підкреслити одночасність виникнення монополістичних тенденцій з провідними країнами Заходу. У статті розглянуто визначення картелів, синдикатів і трестів з юридичної та економічної точок зору, визначено їхні ознаки. Наведено приклади картелів, які традиційно відносили до синдикатів: цукровий (1887–1995 рр.), Бюро рафінерів (1903–1916 рр.), „Рада представників паровозобудівних заводів” („Продпаровоз”, 1900–1918 рр.), „Союз бакинських гасозаводчиків” (1893–1897 рр.) та ін. Сформульовано висновок про необхідність подальшого вивчення відомих нам монополій з метою чіткого визначення їх форм задля розуміння сутності конкретної угоди, ступеня її розвитку та характеру впливу на ринок.

Ключові слова: монополія, синдикат, картель, Російська імперія.

Забудкова О. А. Промышленные монополии Российской империи: проблема терминологии

В статье анализируется проблема терминологии при изучении процессов монополизации промышленности Российской империи. Установлено, что в конце XIX – начале XX в. в научной литературе и прессе не сложилось единой системы понятий для определения различных форм монополистических объединений, дефиниции „картель”, „трест”, „синдикат” использовались произвольно. Самой популярной была последняя – синдикатами называли большинство союзов, несмотря на то, что ими являются исключительно монополистические соглашения о совместной продаже продукции через специальную контору или аналогичный орган. Указано, что такая путаница в понятиях часто сохранялась и в более поздних исследованиях. Часто в советской историографии к ним относили первые монополистические соглашения, которые возникали в сфере кредитования и торговли, что позволяло подчеркнуть одновременность возникновения монополистичных тенденций с ведущими странами Запада. В статье рассмотрены определения картелей, синдикатов и трестов с юридической и экономической точек зрения, названы их признаки. Приведены примеры картелей, которые традиционно относили к синдикатам: сахарный, Бюро рафинеров, „Союз бакинских

керасинозаводчиков”, „Совет представителей паровозостроительных заводов” („Продпаровоз”) и др. Сформулирован вывод о необходимости дальнейшего изучения известных нам монополий с целью четкого определения их форм для понимания сущности конкретного соглашения, степени его развития и характера влияния на рынок.

Ключевые слова: монополия, синдикат, картель, Российская империя.

Zabudkova O. A. Industrial monopolies of the Russian empire: terminological problem

The article analyzes the problem of terminology during the study of the processes of monopolization of the industry of the Russian Empire. It was found out that in the late 19th and early 20th centuries. In the scientific literature and the press there was no single system of concepts for the definition of various forms of monopolistic unions, the definitions of "cartel", "trust", "syndicate" were used arbitrarily. The most popular was the latter – syndicates were called most unions, despite the fact that they have exclusively monopolistic agreements on joint sale of products through a special office or similar body. It is indicated that such confusion in the concepts often persisted in later intelligence. Often in Soviet historiography the most simple monopolistic treaties, which arose from the middle of the nineteenth century, were attributed to them. in the field of lending and trade, which allowed to emphasize the simultaneous occurrence of multicultural tendencies with the leading countries of the West. The article deals with the definition of cartels, syndicates and trusts from the legal and economic point of view, their features are determined. The following are examples of cartels that traditionally belonged to the syndicates: sugar, The Bureau of Refiners, "Prodparovoz", the Union of the Baku kerosene manufacturers and others. The conclusion is made on the need for further study of the monopolies known to us in order to clearly identify their forms in order to understand the nature of the impact on the market.

Key words: monopoly, syndicate, cartel, Russian empire.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2019 р.

Прийнято до друку 25.05.2019 р.

Рецензент – д.і.н., проф. Набока О. В.